

Nøglen til den lübske tegl

Af Amanda Stevne Jørgensen

Det er ingen hemmelighed, at Hammershus har en lang og kompliceret bygningshistorie med mange byggefaser. Ekspertene er ikke helt enige om opførelsestidspunktet, men vi kan regne med, at den første borg på stedet bygges i 1100- eller 1200-tallet. Jeg vil ikke dvæle ved denne diskussion, eller ved det vi allerede ved; at Hammershus beordres nedrevet i 1522, at Lübeckerne genopbygger, og at Hauberg restaurerer og sætter sit præg på borgen i slutningen af 1800- og starten af 1900-tallet. Jeg vil hellere se lidt nærmere på

en af de teglsten, som Bornholms Museum fandt under udgravningen i 2014. Denne teglsten er nemlig forsynet med et stempel, der i mere end én forstand er en nøgle.

*Top-billede: Anton Edvard, 1849 (udsnit)
Bornholms Kunstmuseum*

De to teglsten, der blev fundet af museet.

I foråret 2014 udgravede Bornholms Museum et område af Hammershus. Udgravningen gav flere interessante fund, blandt andet vinduesglas og et fragment af en kakkal med tydeligt reliefmønster forestillende mennesker. I felt 5, lag 2 (på ydersiden af syd-muren til slotsgården) fremkom et fragment af en teglsten forsynet med et stempel. Stempelen er interessant, da den kan fortælle os noget om, hvor og hvornår teglstenen er produceret. At der er tale om Lübeckertegl kommer næppe som nogen overraskelse. Under ”Lübeckertiden” i 1500-tallet udbygges Hammershus markant, og mange af de synlige teglsten i murværket hidrører fra denne byggefase. Men Lübeckertegl er ikke bare Lübeckertegl – i denne periode har Lübeck haft flere prominente teglværker med produktion og eksport. Der er fundet Lübeckertegl i Skagen, Aalborg, Nyborg og Kerteminde, ja så langt væk som Stockholm, og altså også herude østpå, på Bornholm.

Stempelen på den omtalte teglsten forestiller en nøgle forsynet med initialerne SP. At den motivisk er tale om en direkte illustration af en nøgle er ikke til at tage fejl af, men stempelen er også en nøgle til den Lübske tegl forstået på den måde, at den fortæller os hvilket af de Lübske teglværker, der har produceret stenen. Initialerne SP viser, at det i dette tilfælde er St. Petri kirkes teglværk. Af andre kendte Lübecker-stempler kan nævnes hjertet med et M i midten, der henviser til Marie kirkes teglværk, H’et, der henviser til Helliggejst teglværk, samt en nøgle meget lig den førnævnte, blot

med den forskel, at initialerne er byttet om, altså PS. I dette tilfælde henviser stemplet til Petri Stadtziegelhof, og noget tyder på, at det er et stempel, der kun er i brug i den periode, hvor Lübeck Stadtziegelhof forpagtes af Petri kirke; heraf den slående lighed. Nøglen symboliserer Sct. Peters nøgle til himmerige.

Det vides ikke med sikkerhed, hvor længe Petri kirkes teglværk har været i brug. Nogle hævder, at det er lige så gammelt som kirken, men den ældste bevarede regnskabsprotokol er fra 1505. Af senere regnskabsprotokoller fremgår det, at det ikke var murer-mestrene, der indkøbte teglstenene, men selve bygherren. Dette spiller ganske fint sammen med mængden af Lübeckertegl på Hammershus. Lokale murere kan sagtens have styret byggeriet, men den Lübske bygherre har naturligvis handlet teglen hjemme i Lübeck. På Hammershus er dog fundet tegl fra flere forskellige Lübecker-teglværker, blandt andet Lübecker Bauhof, Helliggejst teglgård og flere uidentificerede teglværker, så der er ikke tale om, at det ene teglværk er blevet foretrukket frem for et andet. Måske er der ligefrem tale om rest-opkøb fra diverse teglværker. I forhold til transporten fra Lübeck til Bornholm giver det god mening, at man har lastet skibet med al den tegl, man kunne skaffe på det givne tidspunkt, og derved har ladet sig forsyne fra flere teglværker – det vidner i så fald om en indkøbsstrategi, hvor teglen ikke nødvendigvis er bestilt i god tid, men hvor skibet blot lastes, når det alligevel er i Lübeck med embedsmænd. I et

sådant tilfælde er teglmærkerne ikke kun kvalitetsstempler men simpelthen identifikationsmarkører, så hvert teglværk kan aflønnes for præcis den mængde tegl, de leverede. Samme koncept kendes fra Nidaros-domen i Trondheim – her var stenhuggerne akkordlønnede, og deres mærker kan iagttages på mange af kirkens sten.

Genopbygningen af Hammershus er ikke foregået udelukkende af Lübecker-tegl. Det er almen praksis, at der opføres midlertidige teglovne i nærheden af borgbyggerier. Vi ved, at den lübske høvedsmand Berent Knop lod opføre en teglovn ved Hammershus og pålagde bornholmerne at køre ægtkørsel, altså køre brænde fra de bornholmske skove til teglovn, fra 1526 til 1543. En mængde tegl kan også være kommet fra Skåne via Ystad.

Nogle gange kan teglsten proveniensbestemmes ved at se på lerets sammensætning. For at stabilisere leret, så stenen ikke flækker under brændingen, blandes leret med magring, der kan bestå af mange ting, eksempelvis grus eller knust keramik. Arkæolog Michael Thorsen fra Bornholms Museum har under udgravningerne på Hammershus iagttaget, at der hovedsageligt ses tre typer teglsten på borgen; teglsten magret med knust granit, teglsten magret med knust flint samt en type med en meget finkornet magring. De sten, der er magret med granit, tolkes som værende produceret på Bornholm, mens dem med flint i magringen er af skånsk herkomst og de fintmagrede er fra Lübeck.

I 1743 opgives Hammershus, og bornholmerne henter byggesten herfra

Udvalgte lübeckerstempler fra Kommandantgården i Rønne, samt et dyrefodspor (foto: Amanda Stevne Jørgensen)

til øens øvrige husbyggeri, indtil kommandant Hoffmann sætter en stopper for det i 1814. Flere steder på øen er mursten med lübeckerstempler iagttaget under ombygninger, men ofte er disse nu atter dækket af mørtel. Stemplet er selvsagt præget i den store flade, der har vendt opad, når leret hærdede i sin form på marken. Samme flade vender enten opad eller nedad i et murværk og er således beklædt med mørtel. Omkring Kommandantgården i Rosengade i Rønne har man dog ladet et stykke af gårdhavens murværk opmure med stenene på modsatte led – med den store, flade side synlig. Her ser man de smukkeste lübeckerstempler i en sand overflod. I enkelte sten ses også aftryk af dyrepoter. (*Se forrige side*)

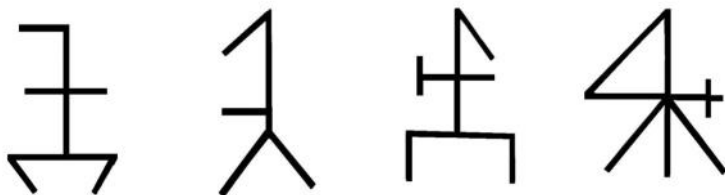
På samme måde som teglstensmærkerne kan identificere teglværker, kan de såkaldte bomærker fra den sene del af middelalderen, barokken og renæssancen identificere mennesker.

Disse bomærker er personmarkører i en tid, hvor ikke alle kunne stave til deres eget navn – endsige læse og dermed validere andres underskrifter. Bomærker kendes i dag fra gravsten,

som segl på dokumenter, eller påsat diverse ejendele. Bomærker er tegn, sammensat af lodrette, vandrette og diagonale streger.

Jeg har tidligere studeret bomærkerne i Roskilde Domkirke, hvor 15 gravsten i kirkegulvet er forsynet med bomærker. Det kom der en artikel ud af, der blev publiceret i Roskilde Museums tidsskrift ROMU sidste år. Nu nærer jeg et ønske om også at se lidt nærmere på de bornholmske bomærker. I denne forbindelse vil jeg gerne anmode Heroldens årvågne læsere om at hjælpe mig med materialeindsamling. I skrivende stund omfatter mit indsamlede materiale 'kun' 31 bornholmske bomærker, der fordeler sig på gravsten, i kirkebygninger, på detektorfund, på altersølv og på segl. Jeg er overbevist om, at der er mange flere bomærker her på Øen!

Støder du på et bomærke i litteraturen eller på en fysisk genstand, gård eller bygning, så hører jeg derfor meget gerne om det. Skriv til mig på: amandastevne@gmail.com
Jeg takker på forhånd!

Udvalgte bornholmske bomærker (Fra venstre: Gravsten i Østerlars, seglstampe i Nylars, klædeplombe fra Hammersholm og segl på dokument. Tegning: Amanda Stevne Jørgensen)